



ARTIKKELIT



Riitta Granfelt

Hetkeksi jaetut maailmat? Kokemuksia vankilasta ja tuetun asumisen yhteisöstä

Artikkelin teeman muodostavat yhteiskunnan marginaaleissa elävien ihmisten kokemukset, niiden rakentuminen vuorovaikutuksessa, kerrottujen kokemusten tulkinta sekä tekstuaalinen toteutus. On sanottu, että kirjailija kirjoittaa koko elämänsä samaa kirjaa, ja jokainen kirja muuttaa kirjoittajaansa. Itse olen näköjään tutkija, joka kirjoittaa samaa tutkimusta koko elämänsä: tarinoihin perustuvaa tutkimusta asunnottomista. Tutkimukseni ovat lähes aina perustuneet yhteiskunnan marginaaleissa elävien, tavalla tai toisella asunnottomien ihmisten haastatteluihin. Näitä haastatteluja on kertynyt toista sataa, eikä tarina ole vielääkään valmis.

Perustelen sitoutumistani tähän työlääseen ja aikaa vievään tutkimustapaan, joka ei tuota tuloksellisuusanalyysijä, väittäen, että sosiaaliryöön tutkimus näivettyy, mikäli sillä ei ole välitöntä yhteyttä ihmisten kokemuksiin. Niihin tarinoihin, joita asiakkainksi määrityneet ihmiset haluavat kertoa.

"Vankilassa tulee kaikki tunteet paljon enemmän pintaan, ajattelee paljon syvällisemmin kuin siviilissä."

"Jos luovuttais, niin enhän mä tässä olis pulisemassa enkä mihinkään Kiskoon hakenut... Mä olisin vetänyt itseni kiikkuun monta vuotta sitten."

Ensimmäisen sitaatin takaa löytyy nuori nainen, toinen ote on nuoren miehen haastattelusta. Heillä molemmilla oli takanaan jo useampia vankilakertoja. Molemmat olivat kovien huumeiden käyttäjiä, yöpyneet rappukäytävissä, puiston penkeillä ja huumeluukuissa. Mies ikä-



vöi pientä tytärtään, nainen tytärtään ja poikiaan. He kumpikin yrittivät, mies tuomionsa alkuvaiheessa, nainen vapautumisensa kynnyksellä, irtaantua huume- ja rikoskierteestä, koska toivoivat

"elämältä vielä jotakin muutakin kuin vain huumetta ja kodittomuutta."

Vankien ja huumeiden käyttäjien kokemuksia kuulemassa

Artikkeli pohjautuu kahteen tutkimukseeni, joiden teemat liikkuvat asunnottomuuden, tuetun asumisen, huumeiden, rikosten ja päihdekuntoutuksen alueella. Näkökulmani on vankien ja huumeekuntoutujien tulkitsemassa todellisuudessa. Ensisijaisesti keskityn tutkimukseen *"Vankilasta kotiin vai kadulle? Vangit kertovat asunnottomuudesta"* (Granfelt 2003), jota täydentää huumeekuntoutujien asuinyhteisöä koskeva tutkimus *"Päihhteettömien päivien talo - Kivitaskuyhteisö asukkaiden tulkitsemana"* (Granfelt 2004).¹

Vankien asunnottomuuteen kohdistuvan tutkimuksen aineisto koostuu kahdenkymmenen miehen ja kahdeksan naisen tarinoista, jotka olen koonnut vuosina 2001–2002 narratiivisin teemahaastatteluin Etelä-Suomen vankiloissa ja vankilasta vapautuneiden kodeissa. Täydentävän aineiston olen kerännyt ajanjaksolla 1.9.2002–5.6.2003 pääkaupunkiseudulla sijaitsevassa huumeekuntoutujien asuinyhteisössä etnografisella tutkimusotteella, pääasiallisena metodina asukkaiden noin kahden kuukauden välein toistuneet temaattiset ja vapaa-muotoiset haastattelut. Tutkimukseen osallistui kymmenen miestä ja kolme naista, kaikki nuoria aikuisia. Nuoret huumeekuntoutujat eivät pääsääntöisesti olleet suuntautuneet rikolliseen elämäntapaan, vain yksi heistä oli ollut vankilassa. Vankien ryhmässä suurin osa oli rikoksenuusijoita, useimmiten vankilakertaisuus sijoittui neljän ja seitsemän kerran välille. Nuorimmat osallistujat kummassakin ryhmässä olivat naisia, 19-vuotias päihdekuntoutuja ja 24-vuotias naisvanki. Huumeekuntoutujien vanhin oli 32-vuotias, vankien ryhmään kuului kaksi yli 50-vuotiasta miestä ja yksi nainen, mikä heidän kuluttava ja vaarallinen elämäntapansa huomioon ottaen merkitsee jo varsin korkeaa ikää. Etenkin kun otetaan huomioon, että vankien keski-ikä on 35 vuotta (Kriminaalihuolto & vankeinhoitolaitos: vuosikertomus 2002, 39).

K: "Sä olet vielä nuori."

"Mutta kuitenkin jo vanha." (30-vuotias naisvanki)

Enimmäkseen informanttini olivat alle 35-vuotiaita, mutta vankien ryhmään tuli mukaan myös yli 40-vuotiaita miehiä ja naisia. Huumeekuntoutujista useimmat olisivat ikänsä puolesta voineet olla lapsiani.



RIITTA GRANFELT

Vankien kohdalla ikäero ei ollut niin huomattava, mutta kuitenkin niin, että suuri osa oli itseäni vähintään kymmenen vuotta nuorempia. Koko joukosta kolme neljäsosaa oli miehiä. Tehtäväni oli siis ylittää sukupuoleen, ikään, koulutukseen, elämänhistoriaan ja sosiaalitaloudelliseen asemaan liittyvät eroavuudet ja onnistua muodostamaan vuosia, jopa vuosikymmeniä huume- ja rikoskierteessä eläneisiin työväenluokkaisiin miehiin vuorovaikutussuhde, joka tuottaisi rikkaita ja havahduttavia tarinoita elämästä kadulla, huumeluukuissa, vankiloissa ja asuntoloissa. Toki haastateltavien joukossa oli suurta variaatiota, huume kuntoutujien asuinyhteisössä tutkimukseen osallistui esimerkiksi yliopiston pääsykokeisiin valmistautuva nuori nainen ja pari sosiaalialalla opiskelevaa nuorukaista.

Väitöskirjassani (Granfelt 1998, 30-31) olen kirjoittanut "*Suhtaudun kuitenkin optimistisesti myös mahdollisuuksiin oppia ymmärtämään jotakin asioista, joita tutkija ei itse ole kokenut.*" Puhun samassa yhteydessä kaunokirjallisuuden merkityksestä elämän ymmärtämisen rikastuttajana. En kuitenkaan tarttunut ennen vankiloihin lähtöä aihetta valottaviin romaaneihin, vaan luin sen sijaan huolellisesti Vankilaslangin sanakirjan (Lipsonen 1990), mikä osoittautuikin erinomaisen hyödylliseksi teokseksi niin aineiston keräys kuin analyysivaiheessakin. Yhdyn Margit Kyngäksen (2000, 57) näkemykseen vankilaslangin perusteiden hallitsemisen välttämättömyydestä vankeja haastateltaessa. Välttävällä kielitaidolla pärjää hyvin ja informantit toimivat mielellään tulkkeina havaittuaan, ettei tutkija ole täysin "pihalla".

"Ne, jotka tulee vapaaehtoisesti, yrittää auttaa, että sä saisit jonkinlaisen käsityksen millaisia me ollaan." (Vm)

Halusin päästä osalliseksi informanttieni tarinoihin siten, että saisin kaikille yhteisten teemojen merkityksistä sekä yleiskäsityksen että toisistaan eroavia tulkintoja. Tutkimusotettani kummassakin tutkimuksessa voi luonnehtia hermeneuttis-fenomenologiseksi; tavoitteena oli ymmärtää toisten ihmisten kertomia kokemuksia ja heidän niille antamiaan merkityksiä. Molemmilla tutkimuksilla oli kuitenkin ensisijaisesti käytännöllinen tehtävä. Niiden tarkoitus oli tarjota aineksia toiminnoille, joiden avulla pyritään vapautuvien vankien asunnottomuuden vähentämiseen ja asukasnäkökulmasta kehiteltyjen tuetun asumisen vaihtoehtojen suunnitteluun. Voidaankin perustellusti kysyä, mitä järkeä on matkustaa ympäri Etelä-Suomea tarinoimassa yksittäisten vankien kanssa, jos tavoitteena on asumisvaihtoehtojen ja toimintamallien kehittäminen? Entä eikö asuinyhteisön kehittäminen onnistuisi ryhtymättä lähes vuoden ajalle sijoittuvaan, asukkaiden kokemuksiin keskittyvään etnografiseen tutkimukseen?

Tuula Helne (2002, 155) käyttää väitöskirjassaan ilmaisua "eletty syrjäytyminen", jolla hän viittaa syrjäytyneiden omaan kokemukseen elämästään. "Puhuttu syrjäytyminen" tarkoittaa muiden mielikuvaa



syrjäytyneiden elämästä tai heidän roolistaan yhteiskunnassa. Syrjäytyneiden "oma puhuttu syrjäytyminen" taas merkitsee heidän omaa kertomustaan elämästään. Tavoitteeni on ollut kuunnella vankien "omaa puhuttua asunnottomuutta" ja yrittää ymmärtää edes jotakin heidän "eletystä asunnottomuudestaan". Vielä siten, että onnistuisin tuomaan heidän näkökulmansa osaksi asunnottomuuden vähentämishjelmaa ja sen pohjalta toteutettavia toimintamalleja. Olen samaa periaatetta noudattaen halunnut kuunnella huume kuntoutujien kokemuksia huumeiden käytöstä, kuntoutuksesta ja tuetun asumisen merkityksestä.

Olen Vilma Hännisen (1999, 34) kanssa yhtä mieltä siitä, että tutkimuksessa kuuluu aina viime kädessä tutkijan ääni ja tutkija on ensisijainen vallankäyttäjä tutkimusprosessin kaikissa vaiheissa. Silti pidän tavoittelemisen arvoisena pyrkimystä kirjoittaa siten, että tekstin kautta välittyy vankien ja huume kierteestä toipuvien näkökulma osaksi kriminaali- ja huume poliittista keskustelua, joka usein on pelkoa lietsovaa, kontrolli- ja rangaistuspainotteista. Lainrikkokat ja narkomaanit eivät ole äänekkäitä julkisessa keskustelussa, missä aika ajoin suorastaan pöyristyttävällä arroganssilla julistetaan, mitä *meidän* tulisi tehdä *niille*.

*"Sä olet aina se Ö-luokan kansalainen, vaikeampi saada äänes kuuluviin."
(Vm)*

Tarinat painottuivat temaattisesti asunnottomuuteen, tuettuun asumiseen, päihteisiin ja yrityksiin irtaantua päihde- ja/tai rikoskierteestä. Tarinoitten päähenkilöt olivat nuoria, nuorehkoja ja keski-ikäisiä miehiä ja naisia, joiden elämä oli enemmän tai vähemmän rikkoutunut. Huume kuntoutujien kohdalla ei läheskään aina ollut kyse syrjäytymisestä lainkaan, vaan päihderiippuvuuden kanssa kamppailevista nuorista aikuisista, joilla oli hyvät edellytykset löytää paikkansa yhteiskunnan areenoilla. Toisena ääripäänä voi mainita 16-kertaisen, hivoposiitiivisen miesvangin, joka oli käyttänyt päihteitä vajaan kolmekymmentä vuotta, elänyt varhaisesta teini-ikästä kadulla ja jolle elämä vankilassa oli kotoisaa, koska "*mä olen laitostunut*."

Kummankaan tutkimuksen tavoitteena ei ollut tutkia ihmisiä eikä varsinaisesti heidän elämäänsä. Sen sijaan keskityin yhteiskunnan marginaaleissa elävien miesten ja naisten kokemuksiin asunnottomuudesta, yhteiskunnan tarjoamista asumisvaihtoehdoista sekä palvelujärjestelmän merkityksestä osana heidän pyrkimyksiään irtaantua päihde- ja rikoskierteestä. Olen tehnyt tulkinnat ja kirjoittanut tutkimustekstin mahdollisimman läheltä vankien ja huume kuntoutujien omia sanoja ja tulkintoja. Ymmärrän tarinat kontekstuaalisina, menneisyydestä tehtyinä tulkintoina, joihin ovat vaikuttaneet: paikka, jossa ne on kerrottu, tilanne, jossa kertoja sillä hetkellä on ja tutkija, jolle tarinat on kerrottu (esim. Silvasti 2001, 44). Analysoin tarinoita



RIITTA GRANFELT

vuorovaikutuksen, tulkinnan ja tekstuaalisen toteutuksen näkökulmasta. Tarkastelun keskipisteenä ovat metodiset ja eettiset kysymykset sellaisessa tilanteessa, jossa tutkimuksen keskiössä ovat yhteiskunnan marginaaleissa elävät, monella tavoin haavoittuvassa asemassa olevat ihmiset. Catharina Thörniä (2003) lainaten *"ihmiset, jotka joutuvat asettumaan monenlaisten mikroskooppien alle"*.

"Nyt mun täytyy kysyä: onks toi tutkimus vankien asioita ajava? Ilmeisesti." (Vm)

Huumeista ja rikoksista puhutaan usein hyvin tunnevaltaisesti, suoranaista huumefobiaa lietsoten ja rangaistusten koventamista vaatien (Partanen 2002, 16–21). Esimerkiksi yleisönosasto-kirjoituksissa ja "kansalaisten ääntä" edustavissa radio- ja TV-ohjelmissa narkomaanit ja erityisesti vangit näyttäytyvät pääsääntöisesti torjuntaa ja vihamielisyyttä herättävinä "huumehörhöinä" tai kivikovina ammattimaisesti järjestäytyneinä rikollisina. Heidät koetaan paitsi vaaraksi kanssaihmisille myös kohtuuttomaksi kustannuseräksi, jonka alle veronmaksaja näännyy.

Kuitenkin vankiloista löytyy enimmäkseen köyhiä, psykososiaalisesti kuormittuneita, kuluttavaa elämää eläviä nuorehkoja miehiä ja naisia, joiden rikoskierrettä ylläpitää vaikea päihderiippuvuus ja äärimmäisen heikko sosiaalis-taloudellinen tilanne. Vangit ja narkomaanit osallistuvat vain harvoin heistä ja yhteiskunnasta käytävään julkiseen keskusteluun, mutta ovat kyllä tietoisia ja osin sisäistäneetkin tyylin, jolla *me* argumentoimme *heistä* ja katsomme *heitä*.

"Tänne tulee tutustumaan nuoria opiskelijoita tavallisista perheistä. Kyllä mä sen ymmärrän, että ne ajattelee, että narkomaanit on semmoisia, että niillä on heti puukko kädessä." (Hm)

"Olin syömässä muroja, kun tuli joku porukka: katsokaa addikti syö, sehän syö ihan niinkun muutkin ihmiset!" (Hm)

"Mä sanoin just että tärkeintä ei ole se asunto, tärkeintä on se oma halu. Mutta jos tyyppi käy hoidot läpi, niin kyl vittu vähintä mitä se voi saada, ett okei kiitollisuutta ei voi pyytää koska itselleshän sä sen teet. Mutta siinä kaupunki tai valtio vois olla hyvinkin kiitollisia, että on taas yks saatanan riesa vähemmän..." (Vm)

Marginaaliryhmiä kvalitatiivisella tutkimusotteella lähestyvänä tutkijana olen ajoittain saanut kuulla, että päätöksentekijät tarvitsevat ratkaisujensa perustaksi selkeitä lukuja, joilla osoitetaan *mitä maksaa ja miten päästään halvimmalla*. Tämä oppi on mennyt myös marginaaleissa eläjien päähän: narkkari ja vanki on yhtä kuin *"yks saatanan riesa"*, jonka kuntoutuksen keskeisin motiivi on verovarojen säästö. Omista kokemuksista kertomisen, oman tarinan kirjoittamisen sekä tutkimuskäyttöön luovuttamisen voi nähdä poliittisena tekona erityisesti



silloin, kun yhteiskunta kohtelee kategorian kasvottomana edustajana (Huttunen 2002, 349). Vankiloissa ja asuinyhteisössä tapaamani miehet ja naiset ovat kertoneet kukin paitsi yksilön tarinan myös siitä, millainen yhteiskunta on asunnottomuuteen vapautuvalla vangilla ja kovien huumeiden käyttäjälle. Tältä pohjalta olisi mahdollista pohdita myös erilaisia rakenteellisia kysymyksiä, esimerkiksi sitä, ketkä lopultakin kuuluvat vankilaan ja miten Helsingin kaupunki voisi taroituksenmukaisemmin vastata asunnottomien narkomaanien hätään.

"Missäs sä olet töissä? kysytään ensimmäiseks. No pääsin just vittu viikko sitten saatana kahden ja puolen vuoden kakulta. No mones kerta oli? No neljäs. Mihin sä olet menossa töihin? Mä ajattelin mennä johonkin raksalle tsuppaamaan. Ei ole vielä oikein töitä mietitty. Mitä luulet, kumpi saa ennemmin asunnon, joku yliopistossa opiskeleva tyttölapsi vai...?" (Vm)

Erilaisissa tuetun asumisen ohjelmissa, päihdekuntoutuksessa ja vankeinhoidossa tämän hetken avainsana on integraatio (esim. Edgar & Doherty & Mina-Coull 1999 ja 2000; Järvelä & Kääriäinen & Valokivi 2002). Mutta mihin ja miten integroitua, "jos sä pääset pois ja sä olet rän-täsateessa kassien kanssa..." Julkilausuttuna tavoitteena on integroida "kassien kanssa reunoilla tallustelijat" valtakulttuuriin ja sen normeihin. Vapautuvan vangin ja narkomaanin tulee osoittaa sitoutuneisuutensa ja vastuullisuutensa, ennen kaikkea haluta "normaalielämää". Ainakin ne ihmiset, jotka tutkimuksiini osallistuivat, vakuuttivat pääsääntöisesti haluaan irtaantua alakulttuurista. Muutamat tosin epäroiden, koska

"On tuntunut että jotain muuta on keksittävä kuin sitä vitun tyhmää."

K: "Mitä tyhmää?"

"Semmonen tavallinen elämä ei ole oikein koskaan kiinnnostanut." (Vm)

Toisia tapaamaan, toiseutta kohtaamaan

"Onko sulla ennakkoluuloja tämmösiä jätkiä kohtaan, jotka on vankilassa ja joilla on rikollista taustaa?" (Vm)

"Ollaanko me kovin erilaisia kuin ne sun opiskelijat?" (Hn)

Marginaaliryhmiä saatetaan oudoksuen ihmetellä kuin antropologi vieraan kulttuurin edustajia. Tutkittaessa yhteiskunnan reunalla eläjiä saattaa unohtua, että me, jotka katsomme syrjäytyneitä, puhumme ja kirjoitamme heistä, elämme samassa yhteiskunnassa tutkimuskoh-teemme kanssa. (Helne 2002, 75–76.)

Yhteiskunta on kuitenkin kovin erilainen kadulla ja huumeluukuis-sa elävälle, rikoksilla toimeentulonsa hankkivalle nuorelle miehelle



RIITTA GRANFELT

kuin keski-ikäiselle yliopistotutkijanaiselle. Rikoksenuusijoita vuosikausia tutkinut Monika Mattson (1998, 47–48) toteaaakin, että erityisesti rikollisten kasvuympäristö on kovin erilainen verrattuna akateemiseen taustaan, joka tarjoaa mahdollisuuksia kiinnostua kaikenlaisista ongelmista, tehdä retkiä *reunalle* tietoisena siitä, että illalla turstibussi noutaa takaisin *keskustaan* (vrt. Helne 2002, 169–192).

Akateeminen maailma on tarjonnut minulle mahdollisuuden yhä uudelleen palata asunnottomien pariin, naisten ja miesten, päihde- ja mielenterveysongelmaisten, rikollisten ja äärimmäisessä köyhydessä elävien ihmisten luokse asuntoloihin, hoitokoteihin, vankiloihin, tukiasuntoihin ja kaupungin vuokra-asuntoihin. Olen saanut mahdollisuuden olla hetken osallisena heidän elämässään. Haastattelunauhoja kuunnellessani, litteroidessani ja tulkitessani aineistoa olen viipynyt pitkiä aikoja vankien ja huume kuntoutujien omassa kerrotussa elämässä. En ole elänyt asunnottomuutta, huume kierrettä enkä vankeutta, mutta olen tarinoitten kautta eläytyen päässyt osalliseksi informanttien kokemuksista siten kuin he ovat halunneet ja kokeneet mahdolliseksi niistä minulle kertoa.

Marita Husso (2003, 22–25) on Martin Buberiin viitaten käsitellyt kuvittelun merkitystä mahdollisuutena tavoittaa toisen ihmisen kokemuksia ja toiveita. Oma näkemykseni on, että haastateltavien kanssa keskustelu kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa lisää huomattavasti edellytyksiä eläytyä heidän tarinaansa. Vuorovaikutuksessa on niin kovin paljon muutakin informaatiota kuin puhe. Osin tämä "muu" on vaikeasti sanallistettavaa, esimerkiksi vankiloissa kokemani "toivon ilmapiiri". Tällä tarkoitan tilannetta, jossa haastateltava mies tai nainen alkoi voimakkaasti toistella ja vakuuttaa selviytymistään:

"Kyllä mä vielä itekin nousen. Eihän mitään muuta mahdollisuutta ole kuin ylöspäin... Ihan hyvällä mielellä lähden, vaikka vähän pelottaa ja jännittää niin sehän varmaan kuuluu asiaan. Kerrankin lähden tuosta portista silleen, että mulla ei ole mitään, ei sakon sakkoa, ei mitään...Tää kuuluu mun entiseen elämään, mä olen aatellut niin. Kun mä täältä lähden pois niin se on siellä entisessä elämässä. Mulla on uusi elämä edessä ja silloin mä en tule enää takaisin." (Vn)

"Toivon ilmapiirissä" halusimme molemmat tarrautua lujasti uskomaan, että "*mä en tule enää takaisin*", tilastoista huolimatta, joiden mukaan haastateltavani kuului juuri niihin, jotka elettyään muutaman kuu-kauden kadulla ja huumeluukuissa narkaten palaavat yhä uudelleen vankilaan.

Toiseutta voidaan lähestyä ainakin kolmella eri tavoin. Kaikki nämä lähestymistavat löytyvät omista tutkimuksistani, ja uskon, että myös moni muu sosiaalityön tutkija tunnistaa ne. Ensimmäinen liittyy samuuden palvontaan, jolloin marginaaliryhmät nähdään tavalla tai toisella vajavaisina – ei aivan (tai läheskään) tasavertaisina tai "mei-





dän" kaltaisimme. Tällöin informantteja lähestytään periaatteella: "he, joille meidän pitäisi tehdä jotain, jotta he tulisivat enemmän meidän kaltaisiksi". Vuorovaikutuksen kautta haetaan tietoa esimerkiksi integroivien toimintamallien kehittämistä varten. "Heidän" tulisi yrittää liittyä "meihin", tavoitella meidän elämäntapaamme. Erilaisten marginaaleihin ja alakulttuureihin sitoutuneiden yksilöiden integrointi yhteiskuntaan on ollut ja on edelleen sosiaalityön keskeisimpiä tehtäviä (Juhila 2002, 14). Kaikki yhteiskunnan ulkopuolelle ajautuneiksi määritellyt eivät kuitenkaan katso elävänsä syrjäytyneinä yhteiskunnallisesta hyvästä, vaan määrittelevät paikkansa toisin:

"Te voitte sen nähdä yhteiskunnan ulkopuolella elämisenä. Mutta minä sanoin, että vierellä." (Vm)

Sitaatissa kiteytyy yksi peruste näkökannalle, jonka mukaan kannattaa kuunnella marginaaleissa elävien omia tulkintoja. Kasvokkaisessa vuorovaikutuksessa haastateltavien on mahdollista kyseenalaistaa tutkijan lähtökohdat ja itsestään selvyudet. Haastateltava positiivisesti siten, että hän on tietoisesti valinnut paikkansa ja haluaa siinä myös pysyä. Bengt Svensson (2003, 191–192) käyttää nimitystä "villit narkomaanit" huumeiden käyttäjistä, jotka eivät halua luopua rikollisesta elämäntavasta, halveksivat valtakulttuuria ja vihaavat viranomaisia. Yhteiskunnan normien vastainen elämäntapa saattoi omassakin aineistossani näyttäytyä sukupolvelta toiselle siirtyvänä kulttuuriperinteenä, joka muokkasi käsitykset tavoittelemisen arvoisesta elämästä kauas työyhteiskunnan arkisesta puurtamisesta.

"Mä olen meidän suvun miehistä neljäs, joka istuu näissä linnoissa. Muistan lapsesta asti tommosia juttuja, ihan polven korkuisesta. Fillari esimerkiksi, tuli uus fillari syntymäpäivölahjaks niin se oli vähän kyseenalaista mistä se oli. Oman fajjan opit pikkupojalle oli semmoisia, että mitä vaan saat ottaa kunhan et jää kiinni siellä mistä otat, kotona on ihan sama.... Kaveria ei jätetä ja mitään ei puhuta. Se on tullut ihan pienestä pitäen." (Vm)

Ainakaan ääneen lausuttuina arvoina rikollista elämäntapaa ja huumeidenkäyttöä ihannoivia näkemyksiä ei esiintynyt aineistossa kuitenkaan paljoa. Hyvä elämä oli yleensä yhtä kuin niin sanottu normaali elämä, hieman eri painoituksin. Hyvän elämän vastakohtaksi asetettiin huumeiden ja rikosten maailma, elämäntapa, josta haluttiin eroon:

"Kun tässä on nyt aika kriittisesti tarkastellut omaa elämäänsä, niin ei sieltä paljoa hyvää löydy. NA-ryhmät on ainoa, mikä on mulle auttanut. Sitä näkee, että toi jätkä on ollu helvetin syvällä ja se on selvinnyt niin miksen minäkin. Näkee, että niillä menee nyt paremmin kun ne on lopet-



RIITTA GRANFELT

taneet. Niillä on perheet ja asunnot. Sehän on semmosta elämää, mitä mielummin haluais elää kuin vetelis tuolla kadulla." (Vm)

"Että jos tosissaan haluaa tehdä elämässään muutakin kuin narkata, varastaa ja olla vankilassa. Haluais ehkä lapsen kotiin, ehkä joskus aikanaan..." (Vn)

Aineistoni koostuu yksilöiden tarinoista, ainutkertaisista, vaikkakin toisiaan enemmän ja vähemmän muistuttavista kokemuksista. Yksilöllisen kertominen ei sulje pois yhteisöllistä ja yhteiskunnallista ulottuvuutta. Mikä koskee kertojaa, koskee lähes aina monia muitakin. Muistellen omaa elämää voi kertoa asioista, joilla on myös laajempaa, henkilökohtaisen ylittävää merkitystä. (Huttunen 2002, 349; Pohjola 1994, 153.) Oman aineistoni tarinat kertovat siitä, millainen yhteiskunta on asunnottomana vapautuvalle vangille tai nuorelle huumeriippuvuudesta irti ponnistelevalle narkomaanille. Onko heillä, mihin integroitua vai yrittävätkö kuntoutua tyhjän päälle?

"Turhauduin niin paljon, että suunnittelin lähteväni diilaamaan ja varastamaan, että olis toimintaa, jotakin järjestistä tekemistä. Tuli luovuttamisen fiilis, että mä en kuulu yhteiskuntaan, en osaa, että yhteiskunnan hommat ei ole mua varten, että olis kotoisampaa elää rikollisessa maailmassa." (Hm)

Sosiaalityö ja sosiaalityön tutkimus, joka pyrkii löytämään esimerkiksi vapautuville vangeille parempia edellytyksiä sopeutua yhteiskunnan normeihin, voidaan ankarasti tulkiten määritellä *samuuden palvonnaksi*. Tästä huolimatta marginaaliryhmiä yhteiskuntaan integroiva sosiaalityö ja sitä palveleva tutkimus voivat olla eettisesti perusteltua. Toiminnan eettisyys ei palaudu ainoastaan siihen, mitä tehdään, vaan arvioinnin kohteeksi asettuu myös se, miten asianosaisia kohdellaan ja missä määrin toimitaan heitä kuunnellen. Jos ylipäänsä haluaa tehdä muutakin kuin teoretisoida tai käydä abstraktia moraalikeskustelua, ei voi (ainakaan useimmiten) valita eettisesti ristiriidatonta vaihtoehtoa.

Toinen tapa lähestyä Toisia ja Toiseutta liittyy marginalisaation sentimentalisointiin ja romantisointiin. Itsekin tunnistan Monika Mattsonin (1998, 47) kuvaaman jännittyneen odotuksen, mikä liittyy "oikeitten elävien roistojen tapaamiseen". Tämä, hieman naiivi innostus, on käännettävissä voimavaraksi: tutkija ei voi saada rikkaita ja nyansoituja tarinoita, ellei hän ole aidosti kiinnostunut kuuntelemaan haastateltaviaan. Tämä innostuksen palo antaa voimia niin, että jaksaa väsymättä keskittyä jopa useisiin peräkkäisiin haastatteluihin. Samoin kuin välittämistä on aitoa kiinnostustakin vaikea teeskennellä. Vuorovaikutuksen tulisi olla ylpeyttä tuottavaa sekä vahvistaa tunnetta siitä, että minun kokemuksillani on merkitystä, juuri minun tarinani tuo toinen haluaa kuulla. "Kohtaamaton" vuorovaikutus ja välinpitämä-



tön, haastateltavaan suuntautumaton tutkija saattavat pahimmassa tapauksessa murentaa entisestään informanttiansa itsetuntoa sekä tuottaa informanteille häpeän kokemuksia: "minä en kelvannut", en osannut kertoa oikeanlaista tarinaa, kokemuksillani ei ole merkitystä, eivätkä ne ole kiinnostavia. (Svensson 2003.)

Informantit antavat anteeksi alakulttuurin vähäisen tuntemuksen, "heikon kielitaidon" ja sosiaalisen kömpelyyden, jos vakuuttuvat siitä, että tutkija "on tosissaan", oikeasti kiinnostunut kuulemaan ja edes yrittää ymmärtää. Tavatessani asunnottomia, hyvin vaikeassa tilanteessa eläviä ihmisiä, olen yhä uudelleen liikuttunut siitä empatiakyvystä ja ystävällisyydestä, mitä ujouteni ja epävarmuuteni on heissä kutsunut esiin:

"Et sä ainakaan enää jännitä. Varmaan sä saat tästä ihan hienon." (Vm)

"Kyllä mä huomasin, miten sä aluks jännitit, mutta sitten sä vapauduit." (Vm)

Ensin me ajateltiin, että huh, tutkija, mutta sitten sä aloitkin puhua ihan samaa juttua mitä mekin. Se teki susta helposti lähestyttävään." (Hn)

"Minun pitää teitä teitillä, te voitte minua sinutella. Mä kunnioitan naisia ja vaikka mä olen väkivaltaihmissä, en ole ikinä tehnyt syyttömälle. Että kaikesta huolimatta voitte ottaa ihan relaa vaan..." (Vm)

Mikäli vuorovaikutus toimii hyvin, syntyy psykoanalyttikko D.W. Winnicottin (1971) käsitettä lainaten "mahdollisuuksia luova tila" (facilitating environment, holding environment). Tällainen tila kutsuu esiin informanttien luovuutta. Kerronta alkaa elää, kertoja muistaa asioitten välisiä kytkentöjä ja eläytyy muistoihinsa. Haastateltava ottaa johdon kerrontatilanteessa tuottaen alkuperäisasettelmaa rikkaamman tarinan. Tällöin haastattelijan tehtäväksi jää vain esittää täydentäviä kysymyksiä ja olla läsnä. Samalla toteutuu kvalitatiivisen tutkimuksen periaate "antaa tilaa yllättävälle, ennakoimattomalle". Kun haastattelun hierarkkiset rakenteet murenevat ja syntyy tilaa dialogisuudelle, niin haastateltava saa mahdollisuuden rakentaa oman tarinansa siten kuin haluaa. (Granfelt 1998, 34-39; Silvasti 2001, 42-48.)

Asuinyhteisön nuoret naiset olivat suuntautuneita elämänsä pohdiskeluun ja tottuneita verbalisoimaan tunteitaan:

"Mun mielestä on hirveän mielenkiintoinen juttu osallistua tähän tutkimukseen." (Hn)

"Kiitos on mun puolella, nää on antoisia, nää pohdinnat." (Hn)

Miehillä saattoi olla hieman hankalampaa, mutta

"Ei nää haastattelut mun mielestä niin kauheita ole." (Hm)

"Ensin aina vituttaa, mutta sitten se menee ohi." (Hm)



RIITTA GRANFELT

Marginaaleissa elävien ihmisten romantisointi on myös kirjoitustyyliin ja -taitoon liittyvä kysymys. Yksi varmimmista tavoista loukata maskuliiniseen alakulttuuriin sitoutuneiden vanki- ja narkomaani- miesten arvokkuutta on kirjoittaa heille myötätuntoa kerjäävää, tendenssinomaisesti tunteisiin vetoavaa tekstiä. Mikäli tutkija ryhtyy "taluttamaan", toisin sanoen tunkeutuu "kaiken ymmärtävänä" lukijan ja tekstipinnan väliin, niin hän vie lukijalta mahdollisuuden tutustua kertojiin sellaisina ihmisinä kuin he näyttäytyvät tarinoittensa perusteella.

Kolmas lähtökohta toiseuden kohtaamiseen on "samuuden palvonnan" vastakohta, pyrkimys "kunnioittaa toisen toiseutta" (Myyrä 1993). Tällöin tilanne yritetään nähdä kertojan näkökulmasta, eläytyen hänen lähtökohtiinsa ja oppien kokemustiedosta. Pyrkimyksenä on välttää moralisointia, manipuloivaa vallankäyttöä ja toisen puolesta tietämistä. Tutkija ei kuvittelekaan voivansa ymmärtää, elleivät informantit selitä ja tee hänelle ymmärrettäväksi omaa koettua todellisuuttaan (Stanley & Wise 1993, 167-169).

"Niin erilainen on päihteiden ja rikosten, vankilan maailma, ettei sitä voi ymmärtää, jos ei ole itse kokenut. On hyvä, jos ihmiset edes yrittää ymmärtää." (Vm)

"Tää maailma on niin erilainen kuin toi niin sanottu normaali maailma. Se muuttaa ajatuksenkulkua hyvin monessa asiassa. Mitenkähän mä oikein selittäisin. No esimerkiks..." (Vm)

Kumpaankin tutkimukseen osallistuneet halusivat auttaa tutkimuksen toteutuksessa eivätkä odottaneetkaan minun ymmärtävän, elleivät itse opasta päihde- ja rikoskulttuurin kysymyksissä. Etnografian on suostuttava turistiksi, jota opas johdattaa ja jolle hän voi tehdä tarkentavia kysymyksiä kulloinkin vieraista elämän alueista. Juuri vuorovaikutteisuudesta johtuen olen kokenut marginaaliryhmien kokemuksiin kohdistuvan etnografisen tutkimustavan yhä vain rikastuvan ja käyvän aina vain mielenkiintoisemmaksi, mitä kauemmin olen tutkinut asunnottomuutta sen eri muodoissa.

Etnografisen tutkimuksen yksi antoisimmista ulottuvuuksista on *toisten kieleen* perehtyminen, jonka ymmärrän sekä puhutuksi kieleksi että nonverbaaliksi "tunneilmastoksi". Litteroitu teksti kadottaa aina paljon vuorovaikutuksen vivahteista eikä ole helppoa löytää oikeita sanoja kuvaamaan vuorovaikutustilanteita siten, että lukijan olisi mahdollista päästä osalliseksi. Kerrontayhteydestä irrotetut sitaatit kontekstoituvat vuorovaikutuskokonaisuutta vasten tutkijalle toisin kuin lukijalle, joka näkee vain tekstin. Olen käyttänyt *Vankilasta kotiin vai kadulle* -raportissa sitaatteja kuvatakseni asunnottomuuden eri muotoja vankien näkökulmasta ja rakentanut haastatteluaineistosta tarinoita. Tavoitteenani on tutustuttaa lukija kertojiin ja heidän elämänsä elämänhistoriallisesta perspektiivistä.



Tarinan rakentuminen

Olen kaikissa neljässä, tavalla tai toisella asunnottomuuteen ja marginalisaatioon liittyvissä tutkimuksissani (Granfelt 1992; 1998; 2003; 2004) kerännyt aineiston itse, paikan päällä. Tämä on mahdollistanut tekstiotteiden hahmottamisen osaksi kokonaisuutta, sillä kertoja ja sen myötä hänen tarinansa ydin palautuvat elävästi mieleen lukiessa tarinoita. Kun tutkimukseen osallistuneet ovat tutkijalle eläviä persoonia, joiden elämässä tutkija on saanut hetken olla osallisena, niin se lisää entisestään vastuuta eettisestä sensitiivisyydestä. Kun kirjoitan, tulkitseen tai puhun aineistostani, en kerro "vain" aineistosta, vaan miehistä ja naisista, jotka ovat tietynä ajankohtana päästäneet minut hetkeksi jakamaan elämäänsä, sekä kertomalla tarinaansa että olemalla läsnä yhdessä rakentamassamme tilanteessa.

Mahdollisuudella tutustua haastateltavien "omaan tilaan" on merkityksensä. Nuoria heroiinin käyttäjiä tutkinut Philip Lalander (2001, 261–263) korostaa, että informantit ovat omissa miljöissään rentoutuneita, joten jo siitäkin syystä ihmisten omia tulkintoja tavoitteleva tutkimus on syytä toteuttaa "paikan päällä". Vankiloissa ei kuitenkaan ollut mahdollista toteuttaa haastatteluja muutoin kuin julkisissa tiloissa. Tapasin haastateltavani vankilan kirkossa, kuulusteluhuoneessa, sosiaalityöntekijän työhuoneessa, asianajajien huoneessa tai perhetapaamishuoneessa. Ainoastaan Vanajan avovankilassa tapasin pienen vauvan äidin hänen omassa huoneessaan, jolloin oli mahdollista ihailla parin viikon ikäistä lasta ja katsella äidille rakkaitten ihmisten valokuvia. Tilalla todella on merkitystä: kyseinen nainen näyttäytyi korostuneesti äitinä, toisin kuin muut tutkimukseen osallistuneet, jotka kertoivat elämästään nimenomaan vangin näkökulmasta. Eräässä vankilassa vartija lukitsi minut kahden peräkkäisen haastattelun ajaksi vankilan kirkkoon. Kokemus oli valaiseva kahdessakin merkityksessä: ensinnäkin kokemus siitä, että en voi itse avata ovea, vaikka haluaisin ja toiseksi kummankin haastateltavan miehen hämmennys siitä, että tutkijanainen lukitaan samaan tilaan miesvangin kanssa. Tämä episodi opetti paljon siitä, kuinka valtava ero on "lukittavilla" ja "ei-lukittavilla" ihmisillä.

Tutkijan astuminen informanttien yksityiselle alueelle ei ole kuitenkaan riskitöntä eikä osallistujille itsestään selvästi myönteinen kokemus. Tutkimani asuinyhteisö oli määritelty toiminnan ylläpitäjän taholta "huumekuntoutujien kodiksi". Viime vuosien kotiteemaan suuntautuneessa tutkimuksessa on lukuisia kertoja osoitettu, ettei kotia voi antaa kenellekään valmiina, vaan paikka määrittyy kodiksi asujan subjektiivisen kokemuksen kautta (esim. Granfelt 1998; Vilkkonen 2001; Niemi 2002). Koska kuitenkin asukkaat itsekin kertoivat kokevansa yhteisön kodikseen, jouduin miettimään, miten löydän paikani ja luontevan tavan tehdä tutkimusta toisten, itseäni paljon nuorem-



RIITTA GRANFELT

pien ihmisten kodissa. Kysymys nousi sitäkin tärkeämmäksi, kun vietin suhteellisen paljon aikaa yhteisössä, sekä asukkaiden huoneissa että heidän yhteisesti jakamissaan tiloissa. Asukkaat olivat varsin sensitiivisiä yksityisyyden loukkauksille ja inhosivat erityisesti "seuranpitoa viran puolesta". Tutustumiskäynneillä olevat pienryhmät ja myös opiskelijoitten läsnäolo rasitti ja ärsytti ajoittain:

"Ei me haluta, että meille tullaan pitämään seuraa, kun me ollaan lukemassa lehteä. Me ei olla mitään potilaita. Tää on meidän koti." (Hm)

Erityisesti aineiston keruun alkuvaiheessa tunsin oloni asuinyhteisössä vaivautuneeksi ja kömpelöksi, jonninjoutavaksi oleiluksi. Aloitettuani haastattelut roolini selkeni sekä asukkaille että itselleni: olin "kiinnostunut kuuntelija", jolle asukkaat kertoivat elämästään ja näkemyksistään sen verran ja sillä tavoin kuin itse halusivat. Laura Huttunen (2002, 332) on määritellyt "kotona olemisen" kokemukseksi siitä, että tulee nähdyksi kokonaisuena ihmisenä eikä vain vierauden ruumiillistumana. Mahdollisuus tutustua suhteellisen pitkän ajanjakson kuluessa asuinyhteisön asukkaisiin teki heistä kokonaisia ihmisiä, joita oli mahdotonta lähestyä vain huumekuntoutujina.

Jokainen haastateltava enemmän tai vähemmän tietoisesti harkitsee, mitä kertoo ja miten asian ilmaisee (Järventie 1993, 51). Kaikilla tutkimuksiini osallistuneilla oli kokemuksia asioimisesta sekä virastoissa että laitoksissa. Kun ihminen kertoo asioistaan viranomaisille, terapeuteille, vertaisryhmän jäsenille, niin hänelle saattaa ajan myötä kehittyä taito puhua asioistaan rutiininomaisesti, ikään kuin jonkun toisen elämästä (Metsähuone 2001, 21). Esimerkiksi päihteidenkäyttöhistorian kuvauksista välittyi kokeneisuus selvittää aineesta toiseen siirtymisen eri vaiheita hyvinkin tarkkaan.

"Kyllä oman stoorinsa on tottunut moneen kertaan kertomaan." (Hn)

Erityisesti 12 askeleen ideologiaan, jonka varaan AA/NA - ryhmät toimintansa perustavat, kuuluu ns. mallitarina. Ideologiaan sitoutuneet sovittavat omat elämänvaiheensa tähän mallitarinaan. Tällöin haastattelijan tehtäväksi tulee auttaa haastateltavaa kertomaan omalla tavallaan, tuomaan yksilöllisiä sävyjä ideologian pohjalta tulkittuun elämäntarinaan. Olen kokenut tietystä mielessä helpommaksi vuorovaikutuksen sellaisten haastateltavien kanssa, jotka eivät ole "tottuneita puhujia". Erityisen antoisilta ovat tuntuneet ne hetket, jolloin varautunut ja hiljainen haastateltava vapautuu, innostuu ja eläytyy muistelemaan.

"Näin aika menee, kun miettii ja miettii. Välillä mä olin tässä, välillä kadulla ja välillä jossain luukussa. Tuli mieleen kaikki ne luukut, joissa olen majaillut. Mä ihan eläydyin, menin kämppä kämpältä." (Vm)



Vuorovaikutuksen rakentumisen kannalta ei ole yhdentekevää, mistä näkökulmasta tutkija lähestyy haastateltaviaan. Tutkija määrittelee informanteilleen roolin, mistä käsin heidän odotetaan elämästään kertovan. Toinen tutkimuksistani kohdistui vankien asunnottomuuteen ja toinen huume-kuntoutujien asuinyhteisöön. Tästä seurauksena informanttini ovat kertoneet kokemuksistaan joko vangin tai huume-kuntoutujan näkökulmasta.

Philip Lalander (2001) kirjoittaa välttäneensä käyttämästä nimeä "narkkari" tai päihteiden väärinkäyttäjää. Hän ei olettautunut tutkittaviensa olevan rikollisia tai muutoinkaan leimaantuneita, vaan lähestyi nuoria heroiinin käyttäjiä kanssaihmisinä, joilla arveli olevan merkittäviä kokemuksia kerrottavana. Hän halusi tällä suhtautumistavalla välttää viestittämästä ylemmyyttä tai halveksuntaa, vaan sen sijaan ilmaista halunsa päästä osalliseksi heroiinin käyttäjien tarinoihin. Lalander ei myöskään halunnut sitoutua minkäänlaisiin hoitodiskursseihin, jotka ennalta määrittävät huumeiden käyttäjät avun tarpeessa oleviksi. (Mt. 256–259.)

Ihmisten välisissä kohtaamisissa syntyy läheisyyden kokemus silloin, kun osapuolet näkevät toisensa siten kuin haluavat tulla nähdyksi: kyvykkäinä yksilöinä, joilla on erityisiä arvokkaita elämäkokemuksia. Vuorovaikutus on itsetuntoa lujittavaa silloin, kun ihminen kokee tullessa nähdyksi ja ymmärretyksi siten kuin itse toivoo. Häpeä sen sijaan on kokoava käsite niille negatiivisille tunteille, joita yksilö voi vuorovaikutuksessa kokea. Häpeän voi saada aikaan se, että on kokenut itsensä vuorovaikutuksessa vähäarvoiseksi tai arvelee tullessa nähdyksi epäedullisesti. Jokaista keskustelua tai haastattelua tulee ajatella kohtaamisena, jossa sekä häpeä että ylpeys ovat mahdollisia tunteita, sekä haastateltavalle että tutkijalle. (Lalander 2001, 260.)

Häpeän tuottamista haastateltavalle, ja aivan erityisesti marginaaliryhmiin kuuluville, on pyrittävä kaikin keinoin välttämään. Tutkimushaastattelujen tarkoitus on kuitenkin tuottaa tutkijalle tietoa tutkimuksen kohteena olevasta ilmiöstä, ei auttaa haastateltavia heidän ehkä hyvinkin vaikeassa elämäntilanteessaan. Tästä johtuen suhtaudun skeptisesti esimerkiksi näkemyksiin haastattelujen terapeuttisuudesta informanteille. Tutkijan on hyvä harrastaa kohtaamisissa kriittistä itsereflektiota ja esimerkiksi arvioida, kuinka tasapuolisesti ja arvostavasti suhtautuu haastateltaviinsa.

Vuorovaikutuksen toimivuuteen vaikuttavat haastattelijan ja haastateltavan persoonalliset ominaisuudet, tilannetekijät ja tutkijan suuntautuminen. Näin haastateltavat eivät ole keskenään tasavertaisessa suhteessa tutkijaan. Haastateltavan verbaalinen lahjakkuus ja kyky tuottaa tutkijan tunteita ja ajattelua havahduttava tarina antavat hänelle hyvät edellytykset hankkia paikka tutkimuksen "ykköstähtenä" tai ainakin osana "ykkösketjua". Ne, joiden kanssa vuorovaikutus talkellee tai ei ota sujuakseen, saattavat jäädä taustalle. Heidän tari-





RIITTA GRANFELT

nansa ovat vaarassa joutua tulkinnoissa sivuosaan, jolloin heidän näkyytyensä jää tutkimustekstissä ehkä hyvinkin vähäiseksi.

Olen kokenut tutkijana kasvamiselle sangen hyödylliseksi kriittisen itsereflektion suhteessa haastateltaviini: miksi tietyt ihmiset koskettavat, järkyttävät, ihastuttavat, hämmentävät jne., kun taas toiset jäävät vääjäämättä taustalle? Vaikka olenkin tunteiden merkittävyyttä osana laadullista tutkimusta korostaneiden tutkijoiden (esim. Mattson 1998; Lillrank 1998; Silvasti 2001; Husso 2003) kanssa pääosin samoilla linjoilla, olen kokenut tunteiden käyttämisen analyysin välineenä hyvin vaativaksi ja melkein pä ulkopuolista työnohjausta edellyttäväksi tehtäväksi. Anneli Pohjola (1994, 18) osuukin naulan kantaan todetessaan tutkijan olevan oman tutkimuksensa eettinen ongelma.

Kunnioitus ja sensitiivisyys informanttien rajoja ja yksityisyyttä kohtaan on tärkeää. Jos tutkija ei kunnioita haastateltaviensa rajoja, niin hän ei tunnusta heitä täysiarvoisina yksilöinä.

K: "Lapset on otettu huostaan?"

"Joo. Mutta se on sitten toinen tarina." (Vm)

Tutkijan tulisi ehdottomasti välttää haastateltaviin ja heidän elämäänsä kohdistuvaa moralisointia ja päivittelyä. Mikäli tutkija ei tähän kykene, lienee syytä vaihtaa tutkimusaihetta ja/tai metodia. Lisäksi haastetta riittää yrityksissä päästä mahdollisimman lähelle tutkittavien perspektiiviä ja itseymmärrystä: oivallusta siitä, kuinka kyseiseen alakulttuuriin sitoutuneet ihmiset mieltävät asioita ja elämäänsä alaja valtakulttuurissa. Tässä onnistuminen antaa edellytykset toimia "kulttuurisena tulkkina", toisin sanoen tehdä lukijoille ymmärrettäväksi tutkittavien ajattelua ja toimintaa. (Lalander 2001, 261–263; Svensson 2003, 259–261.)

Catharina Thörn (2003) on käsitellyt mielenkiintoisesta näkökulmasta tutkija-tutkittava-suhdetta. Mikäli tutkija pyrkii luomaan läheisen, ystävyysuhdetta muistuttavan, suhteen tutkimukseen osallistuviin, hän saattaa kaventaa näiden mahdollisuuksia päättää kerrontansa sisällöstä. Tutkimukseen osallistuvat saattavat tuntea "velvollisuudekseen" kertoa ystävä-tutkijalle enemmän kuin ehkä pohjimmiltaan haluaisivat. Ulkopuoliselle on kenties helpompi tehdä selväksi luottamuksen rajat. Toisaalta ulkopuoliselle tutkijalle saattaa olla helpompi kertoa joistakin asioista kuin läheisille ihmisille. Joka tapauksessa on oleellista, että tutkimushaastattelussa haastateltavalla säilyy valta määrittellä mitä kertoo ja miten. Olen Catharoina Törnin kanssa samaa mieltä myös siitä, että on tärkeää, että tutkimukseen osallistujat tietävät varmasti pääsevänsä tutkijasta tietyn ajan sisällä eroon.

Toistuviin haastatteluihin ja havainnointiin perustuva tutkimusote mahdollistaa tutkijalle siinä määrin vivahteikkaan kuvan tutkimuskohteesta, että sen avulla on mahdollista kyseenalaistaa kliseenomai-



sia käsityksiä esimerkiksi narkomaaneista. Anneli Pohjola (1993, 55–89; 1994; 2002, 42–61) on analysoinut eri näkökulmista sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujärjestelmässä ja tutkimuksissa käytettyjä, asiakkaita yksipuolisesti kategorisoivia, objektivioivia ja leimaavia nimityksiä, joiden alle ihmisten elämänsä peittyvät. On eri asia tulla kohdatuksi jonkin kategorian, esimerkiksi "narkomaanit" edustajana kuin miehenä tai naisena, jonka elämässä huumeet ovat, vaikkakin iso ongelma, eivät sentään aivan koko elämä.

Samoin kuin muussakin kvalitatiivisessa tutkimuksessa, myös tarinallisessa tutkimuksessa pyritään tuomaan esiin ihmisten oma tapa antaa asioille merkityksiä. Periaatteena on dialogisuus ja tutkijan avoimuus haastateltavien antamille merkityksille. (Hänninen 2000, 34.) Haastatteluaineisto saattaa rikastua paljon alkuperäisistä lähtökohdistaan, jos haastateltavat ottavat johdon käsiinsä ja sijoittavat tutkijan täydentäjän rooliin, kenties vain sanomaan muutaman kerran tunnissa "joo".

Kasvokkaiseen vuorovaikutukseen perustuvassa haastattelussa haastateltava voi tarvittaessa ojentaa tutkijaa ja korjata naiivit ilmaistut:

"En mä ole koko aika 24 tuntia vuorokaudessa sairastava narkomaani. Kyl mulla on oma elämä ihan hyvää, kyl mä touhuilen juttuja."

K: *"Sulla on harrastuksia?"*

"En mä mistään harrastuksista tiedä mitään. Kaikkeehan sitä voi touhuilla. Ei mulla mitään ihmeharrastuksia ole. Mä kuuntelen joka päivä musiikkia. Kyllähän mä luen kirjoja paljon. Touhuilin kaikkee, kävin pelaileen sähköä, lätkää, bilistä. Piirtelen aika paljon. Kaikkea tommosta. En mä tiedä mistään harrastuksista. Musta se harrastus on niin semmonen, vittu jossain chattikanavalla: mitä sulla on harrastuksia? Musan kuuntelua, vittu bingoa. Se on jotenkin noloa. Semmonen hälvei kysymys mun mielestä, oikeesti." (Vm)

Käsitteellistäminen tulkintojen mahdollistajana

Tutkijan läsnäolo tutkimusympäristössä on osa tutkimusta, ja aineistot rakentuvat suhteessa tutkijaan. Saman henkilön elämänsä historia saa erilaisia tulkintoja suhteessa siihen, kuka kerää tutkimustiedot, mistä viitekehuksesta ja mitä tarkoitusta varten. Se, miten tutkija ymmärtää tutkimuskohteensa, on keskeinen tutkimuksellinen valinta, ja tämä tulee näkyväksi tutkimuksessa käytetyssä käsitteistössä. Käsitteelliset valinnat sisältävät tutkimuskohdetta arvottavia sitoumuksia. Ne nousevat merkityksellisiksi erityisesti tutkittaessa yhteiskunnallisessa marginaalissa elävien ihmisten elämää. (Pohjola 1994, 7–27.)

Asuinyhteisön osalta oli selvää, mitä käsitettä käytän informanteistani. He kutsuivat itseään ja toisiaan asukkaiksi ja näin teki myös



RIITTA GRANFELT

henkilökunta, joten asuinyhteisön toimintaa arvioivassa tutkimuksessa oli myös tarkoituksenmukaista puhua asukkaista. Yhteisön virallisessa terminologiassa asukkaat oli määritelty huume kuntoutujiksi, mutta he eivät juuri itse käyttäneet tätä termiä, vaan puhuivat sen sijaan käyttäjistä, narkomaaneista tai addikteista. Asukkaat olivat tarkoin selvillä käsitteiden erilaisista merkityksistä eri konteksteissa.

"Mä olen huume kuntoutuja ja asun täällä. Näissä piireissä se on ok, mutta jos mä kertoisin xx-paikassa, niin ne sanois, että ai jaa." (Hn)

Toisessa tutkimuksessa käsitevalinta ei ollut aivan yhtä selkeä. Tapasin elämästään kertoneet miehet ja naiset vankilassa, vangin roolissa ja tutkimus kohdistui nimenomaan vankien asunnottomuuteen. Pidin tästä syystä selkeimpänä ratkaisuna käyttää vankiloissa haastattelemistani ihmisistä käsitettä vanki, vaikka se onkin negatiivisesti leimaava käsite, eikä kerro ihmisistä ja heidän elämästään muuta kuin sen, että heidät on vangittu joko rikoksesta epäiltyinä tai tuomittuina.

"Täällä me ollaan numeroita, mutta jokainen meistä on yksilö." (Vm)

Tarinallisen tutkimuksen analyysin tulee olla aineistolähtöistä eikä merkityksiä jäsennetä ennalta muotoillun teorian pohjalta (Hänninen 1999, 34). Olen käyttänyt analyysin tukena Tuula Helneen (2002, 155) konstruoimia käsitteitä "eletty syrjäytyminen" ja "oma puhuttu syrjäytyminen". Olen yrittänyt tulkita tarinoita siten, että tulkintani olisi mahdollisimman lähellä "elettyä syrjäytymistä" eikä tekstistä katoaisi yhteys niihin sanoihin, joilla vangit ovat rakentaneet "omaa puhuttua syrjäytymistään" tai nuoret kokemuksiaan huume kuntoutuksesta ja asuinyhteisöstä.

Syrjäytymiseen ja marginaaliryhmiin kohdistuvan tutkimuksen riskejä ovat paitsi marginaaleissa elävien patologisoiminen ja leimaaminen, niin myös rakenteellisten ongelmien nimeäminen yksilöiden heikkoudeksi ja pahuudeksi tai vastakohtaisesti syrjäytymisen romantisoiminen (Helne 2002, 75-76). Tulkintaan vaikuttaa konteksti, se mistä lähtökohdista ilmiötä tarkastellaan. Tutkijan tulkinta ei välttämättä lainkaan tavoita tutkimukseen osallistuneiden koettua todellisuutta.

Tutkijan rajoittuneisuudesta ja tulkinnallisuuden karikoista huolimatta tarinoiden kiehtovuus, koskettavuus sekä halu oppia informanttien maailmasta kutsuvat esiin tutkijan luovuutta. Tekstit tulevat eläviksi, tutkija liikuttuu, myötäelää, havaitsee tärkeitä yksityiskohtia ja löytää asioitten välisiä kytkentöjä. Kertomusmaailma avautuu tutkijalle ja hänestä tulee (rajallisesti) osallinen itselleen vieraaseen todellisuuteen. Tutkijan tuleekin antautua tarinoitten vietäväksi, suostua liikuttumaan ja tulemaan kosketetuksi (Husso 2003, 34; Saurama 2003, 62-63).



Tutkijan tunnekuohut eivät auta kuitenkaan yhtään asunnottomana vapautuvaa vankia tai kadulla harhailevaa narkomaania. Heillä on oikeus odottaa, että tutkija kirjoittaa sellaisen tekstin, joka on huolellisesti kontekstoitu, perusteltu tulkinta heidän kertomastaan. Tietysissä vaiheissa tutkijan on etäännyttävä itsensä informanteistaan ja tunnustettava, ettei sittenkään ole päässyt kuin hyvin rajallisesti osalliseksi heidän maailmaansa. Tutkija saattaa päästä hetkittäin hyvinkin lähelle niitä ihmisiä, jotka kertovat hänelle kokemuksiaan, mutta jää kuitenkin viime kädessä ulkopuoliseksi suhteessa heidän todellisuuteensa. Tutkimus on kirjoitettava mahdollisimman hyvin siitä rajatusta näkökulmasta, mihin aineisto ja tutkijan oma ymmärrys antavat edellytykset. Toisten ihmisten kokemuksia tulkitsevan tutkijan on tärkeä tunnistaa ja tunnustaa ymmärtämisensä rajat. Sen ymmärtäminen, ettei todellakaan ymmärrä, on yllättävän vaativaa.

Kaisa Kostamo-Pääkkö (2001, 25) kirjoittaa oivaltavasti tulkintojen rajallisuudesta: *"Haastateltaviani olen voinut lähestyä, mutta en silti ole päässyt täydelliseen ymmärtämiseen. Tulkinnat eivät pääty koskaan. Tulkintojen avoimuus tukee myös kertomuksen avoimuutta."* Erityisesti viimeinen virke on tärkeä: kvalitatiivisen tutkimuksen yleistettävyyden tulee lukijoilta, jotka omasta perspektiivistään käsin rikastuttavat tutkijan tulkintoja tuomalla siihen omat kokemuksensa.

Marita Husso (2003) kutsuu tutkimusmetodiaan uudelleen kirjoittamiseksi. Uudelleen kirjoittamisella hän viittaa siihen, että sosiaali-tieteissä kaikki on tulkintaa. Kirjoittaminen on yksi tulkinnan muoto, ja usein ymmärrys tutkimuksesta syntyy vasta kirjoitusvaiheessa. Kirjoittaminen on siten paitsi ylöskirjaamista myös tutkimisen metodi. Analyysissaan ja tulkinnoissaan tutkija valikoi ja pelkistää aineiston rikkautta. Tulkintaprosessin keskeiseksi eettiseksi vaatimukseksi nousee pyrkimys analysoida ja esittää aineisto niin, että tutkimukseen osallistuneet eivät koe tulleen hyväksikäytetyiksi ja väärin ymmärretyiksi. (Hänninen 1999, 34.)

Lopuksi

"Sun pitäis hommata itses vaikka puoleks vuodeks vankilaan. Sitten sä pystyisit kirjoittamaan paksumman kirjan." (Vm)

Näkökulmavalinnoista johtuen informanttini näyttäytyvät tutkimus-teksteissä ensisijaisesti joko asunnottomuudesta kertovina vankeina tai huume kuntoutujina. Kirjoitettaessa asunnottomuudesta, vankeudesta, rikoksista ja huumeista teksti on vaarassa painottua lohduttoman synkäksi syrjäytymiskuvaukseksi: kenelläkään ei mene hyvin, päinvastoin elämä näyttää vääjäämättä luisuvan yhä vain kurjempaan jamaan. Syrjäytymiseen painottuvasta perspektiivistä huolimatta hyvän laadullisen tutkimuksen tulisi kyetä välittämään kuva kokonai-



RIITTA GRANFELT

sista ihmisistä, joiden elämää tarkastellaan tietystä rajatusta näkökulmasta, mikä värittää kerrontaa korostuneesti tietynlaiseksi.

Vaikka haastateltavalle elämästään kertominen saattaa olla mielihyvää, jopa uudenlaisia oivalluksia tuottava kokemus, niin on oman elämän vaikeuksista kertova tarina ymmärrettävä ensisijaisesti lahjaksi tutkijalle – panokseksi esimerkiksi asunnottomuuden vähentämishjelmaan. Tästä syystä tutkijalle asettuu erityinen moraalinen velvollisuus kirjoittaa yhtäältä siten, että on sensitiivinen sille, miten tutkimukseen osallistuneet tekstissä näyttäytyvät, ja toisaalta siten, että tekstin sanoma olisi vaikutuksiltaan tehokas suhteessa niihin tahoihin, joilla on mahdollisuus vaikuttaa kyseisen ryhmän elinolojen kohenemiseen.

Tulkintoja muotoillessani, miettiessäni tutkimusraporttien rakennetta, painotuksia ja sanavalintoja, olen pitänyt tavoitteenani kirjoittaa kuvauksia kokonaisista ihmisistä, rakenteellisten ja yksilöllisten vaikeuksien puristuksessa. Olen erityisesti pyrkinyt välttämään naisia "selviytymisellä hehkuttamista", tunteisiin vetoavaa "myötätunnon kerjäämistä" ja informanttien kuvaamista syrjäytymiskurssin adjektiiveilla.

Marginaaliryhmiin kuuluvien ihmisten kokemuksia tulkitseva tutkimus ei "opeta mitään" eikä tarjoa uusia toimintamalleja tai kehittämisenäkökuksia. Sen sijaan sen tehtävä on tuoda hiljaisten ryhmien kertomaa todellisuutta osaksi yhteiskuntapoliittista keskustelua. Vankien ja nuorten huumekuntoutujien tarinat ovat tarjonneet rikkaan aineiston, jonka pohjalta olen pyrkinyt ensin itse ymmärtämään ja sen jälkeen tekemään lukijalle ymmärrettäväksi rikos- ja huumekierteessä elävien ihmisten rikkonaista, rajua ja epäsovinnasta elämää. Toiseksi, olen halunnut tarinoitten pohjalta osoittaa, kuinka vaikeaa, mutta kuitenkin mahdollista, on irtaantua vuosikausien vankila- ja päihdekierteestä. Tutkimustekstin sisään rakentuu näin sekä yhteiskuntapoliittinen että sosiaalityön kehittämiseen kohdistuva haaste pyrkiä tukemaan huumetaustaisten vankien "toivotun todellisuuden" realisoitumista, jonka keskeinen elementti on kodiksi koettu asunto.

Siteeraamani miehen kehotuksesta huolimatta en aio "hommata itseäni vankilaan". Sen sijaan olen valmis myöntämään haastatteluaineistoon perustuvan tutkimuksen rajoittuneisuuden. Käyttämäni tutkimusote edellyttää haastateltavilta kykyä eläytyä muistoihinsa, verbalisoida kokemuksiaan ja muodostaa ainakin jonkin verran luottamuksellinen vuorovaikutussuhde tutkijaan. Tämä tutkimusote sulkee ulkopuolelleen ne ihmiset, jotka eivät pidä kokemuksiaan kertomisen arvoisina ja ne, joiden muistot ovat niin kipeitä, etteivät he pysty niitä sanallistamaan. Kokemuksia tulkitseva tutkimus rakentuu niin kertojien kuin tutkijan eletystä todellisuudesta ja tältä pohjalta kumpuavista kerrotuista todellisuuksista. *Vankilasta kotiin vai kadulle* -raportin sisältöä määritteli yksi osallistujista:





"Siinä on fiktiivistä, mutta on tositarinoitakin."

"Hän" elää *tositarinaa*, jonka pohjalta "minä" kuuntelen, tulkitsen ja rakennan *tutkimustarinaa*. Kumpi olikaan *keskellä*, kumpi *reunalla*?

Viitteet

¹ Tekstissä käyttämäni sitaattit olen erotellut siten, että K-kirjain viittaa kysymyksen tekijään eli haastattelijaan, h-kirjain huume- ja huumekuntoutujiin ja v vankeihin, sukupuolen kertovat n- ja m-kirjaimet. Kummassakin tutkimuksessa pyrin erityisesti kiinnittämään huomiota osallistujien anonymiteettiin, minkä vuoksi en käyttänyt tunnustekodeja, en edes sukupuolen ilmaisevaa kirjainta. Asuinyhteisössä asukkaat ja työntekijät olivat jatkuvasti läheisessä vuorovaikutuksessa, ja myös vangeista monet liikkuivat samoissa porukoissa. Luettuaan tutkimusraportin yksi miesvangeista kertoikin, että "*arvailin, keitä kavereita tässä on mukana.*"

Kirjallisuus

- Edgar, Bill & Doherty, Joe & Mina-Coull, Amy (1999) *Services for Homeless People. Innovation and Change in the European Union*. Feantsa. Bristol: The Policy Press.
- Edgar, Bill & Doherty, Joe & Mina-Coull, Amy (2000) *Support and Housing in Europe. Tackling Social Exclusion in the European Union*. Feantsa. Bristol: The Policy Press.
- Eriksson, Catharina (1999) *Det mosägelsefulla utanförskapet*. Social vetenskaplig tidskrift (6), 2, 293–312.
- Granfelt, Riitta (1992) *Asuntolan naisen elämää. Sosiaalipolitiikan laitoksen tutkimuksia 1*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Granfelt, Riitta (1998) *Kertomuksia naisten kodittomuudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Granfelt, Riitta (2003) *Vankilasta kotiin vai kadulle? Vangit kertovat asunnottomuudesta*. Ympäristöministeriön julkaisu 613. Helsinki: Ympäristöministeriö.
- Granfelt, Riitta (2004) *Päihteettömien päivien talo - Kivitaskuyhteisö asukkaiden tulkitsemana*. Espoo: Espoon Diakoniasäätiö.
- Helne, Tuula (2002) *Syrjäytymisen yhteiskunta*. Tutkimuksia 123. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Husso, Marita (2003) *Parisuhdeväkivalta. Lyötyjen aika ja tila*. Tampere: Vastapaino.
- Huttunen, Laura (2002) *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hänninen, Vilma (1999) *Sisäinen tarina, elämä ja muutos*. Acta Universitatis Tamperensis 696. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Juhila, Kirsi (2002) *Sosiaalityö marginaalissa*. Teoksessa Kirsi Juhila & Hannele Forsberg & Irene Roivainen (toim.) *Marginaalit ja sosiaalityö*. Jyväskylän yliopisto: SoPhi.
- Järvelä, Sampo & Kääriäinen, Juha & Valokivi, Heli (2002) *Lainrikkokojen projektit 1996–2002*. Projektiselvitys Yhteistyössä rikoksettomaan elämään -hankkeelle. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2002. Helsinki.
- Järventie, Irmeli (1993) *Selviytyä hengiltä. Sosiaalipsykologinen ja sosiaalipsykiatrinen näkökulma itsemurhiin*. Tutkimuksia 34. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Kostamo-Pääkkö, Kaisa (2001) *"Puheet avohuoltopainotteisia, toimenpiteet laitokeskeisiä" - analyysi paikallisesta palvelujärjestelmästä mielenterveyssektorilla*. Acta Universitatis Lapponiensis 39. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Kriminaalihuoltolaitos & vankeinhoitolaitos: *Vuosikertomus 2002*.
- Kyngäs, Margit (2000) *Vankeus miehen elämänselityksessä*. Tutkimus nuorena rikosentekijänä vankilaan tuomittujen miesten lapsuudesta, vankeusajasta ja vankeuden jälkeisestä elämästä. Acta Universitatis Lapponiensis 36. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Lalander, Philip (2001) *Hela världen är din - en bok om unga heroinister*. Lund: Studentlitteratur.
- Lillrank, Annika (1998) *Living One Day at a Time. Parental Dilemmas of Managing the Experience and the Care of Childhood Cancer*. Research Report 89. Jyväskylä: Stakes.



RIITTA GRANFELT

- Lipsonen, Leo (1990) Vankilaslangin sanakirja. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 2. Helsinki.
- Mattson, Monika (1998) Pahanteon psykologia. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 1. Helsinki: Tietosanoma Oy.
- Metsähuone, Pia (2001) Köyhyyden häpeä. Pelastusarmeijan ruoka-avun hakijoiden kokemuksia köyhyydestä 1990-luvun Suomessa. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Myyrä, Johannes (1993) Toiseuden lahja. Psykoterapia (3), Therapiea 45-56.
- Niemi, Heli (2002) Mihin kuulun, kuka olen? Koti, ihmissuhteet ja identiteetti perhehoidossa kasvaneen nuoren aikuisen äidin elämäkertomuksessa. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Partanen, Juha (2002) Huumeet maailmalla ja Suomessa. Teoksessa Olavi Kaukonen & Pekka Hakkarainen (toim.) Huumeidenkäyttäjä hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Gaudeamus, 13-36.
- Pohjola, Anneli (1993) Asiakas sosiaalityön määrittäjänä. Teoksessa Riitta Granfelt & Harri Jokiranta & Synnöve Karvinen & Aila-Leena Matthes & Anneli Pohjola (toim.) Monisärmäinen sosiaalityö. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 55-89.
- Pohjola, Anneli (1994) Elämän valttikortit? Nuoren aikuisen elämäntulotukea vaativien tilanteiden varjossa. Acta Universitatis Lapponiensis 5. Rovaniemi: Lapin yliopisto.
- Pohjola, Anneli (2002) Pahan säikeitä auttamistyössä. Teoksessa Merja Laitinen & Johanna Hurtig (toim.) Ihmissuhteiden ja auttamistyön varjojen jäljillä. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Pösö, Tarja (1993) Kolme koulukotia. Tutkimus tyttöjen ja poikien poikkeavuuden määrittelykäytännöistä koulukotihoidossa. Acta Universitatis Tampereensis ser A vol 388. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Saurama, Erja (2002) Vastoin vanhempien tahtoa. Tutkimuksia 7. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Silvasti, Tiina (2001) Talonpojan elämä. Tutkimus elämäntapaa jäsentävistä kulttuurisista malleista. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stanley, Liz & Wise, Sue (1993) Breaking Out: Feminist Consciousness and Feminist Research. London: Routledge & Kegan Paul.
- Svensson, Bengt (2003) Knarkare och plitar - tvångsvården inifrån. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Thörn, Catharina (2001) (In-)visibility and Shame: the Stigma of Being a Woman and Homeless in Sweden. Teoksessa Bill Edgar & Doherty Joe (toim.) Men and Homelessness in Europe. Pathways, Services and Experiences. The Polity Press, UK, 219-229.
- Thörn, Catharina (2003) Under luppen - den levda erfarenhetens problematik. Opublicerad artikelmanuskript.
- Vilkko, Anni (2001) Koti mielessä? Teoksessa Koti tieteiden risteyksessä. Kotitalous- ja käsityötieteiden laitoksen julkaisu 9. Helsinki: Helsingin yliopisto, Kotitalous- ja käsityötieteiden laitos, 53-62.
- Winnicott, D.W. (1971) Playing and Reality. London and New York: Tavistock Publications.